

Lev Kreft
 Filozofska fakulteta, Ljubljana
 UDK 323.1:364.614:316.73

Razdvojenost v drugosti: slovenstvo med narodi

Z drugostjo in drugačnostjo merim na dva vidika umestitve naroda med narode: vertikalnega, ki zida lestvico po razvosti in naprednosti, in horizontalnega, ki proizvaja različnost. Pri raziskovanju slovenske kulture, umetnosti in literature je treba upoštevati kulturni sindrom, ki pri narodih brez države politične ustanove nadomešča s kulturnimi ustanovami in umetniškimi deli (M. Hroch, D. Rupel). Pri narodih brez držav, ki so dolgo pripadali drugorazrednim imperijem (Avstro-Ogrska, Rusija, Turčija) in večnacionalnim državam (Jugoslavija), pa velja računati tudi s tem, da že pri hegemonski naciji nastaja dvoumna samozavest, ki vključuje dvom v vertikalni zahodni zgled in v lastno zmožnost napredka (Yuri Lotman), pri podrejenih narodih pa ustvarja razdvojenost in proizvajanje alternativnih samopodob in programskih vizij (Madina Tlostanova).

drugost, drugačnost, kulturni sindrom, narodi brez države, razdvojenost

With the terms »otherness« and »differentness« I am aiming at two aspects of a nation's placement among nations: the vertical, which constructs a hierarchy on the basis of development and progressiveness, and the horizontal, which produces differentness. In researching Slovene culture, art and literature it is necessary to consider the cultural syndrome which, in stateless nations, replaces political institutions with cultural institutions and works of art (M. Hroch, D. Rupel). Moreover, with regard to stateless nations which for a long time belonged to second-class empires (Austria-Hungary, Russia, Turkey) or multinational states (Yugoslavia), it is also necessary to count on the fact that even in the hegemonic nation there is an ambiguous self-confidence, which includes doubt in the vertical western example and in its own capacity for progress (Yuri Lotman), while in the subjugated nations it creates division and the creation of alternative self-images and future visions (Madina Tlostanova).

otherness, differentness, cultural syndrome, nations without a state, division

1 Narod – rod in hierarhija vrst

Drugost in drugačnost (*alterity* in *otherness*), četudi imata tudi starejše izvore, sta vstopili v humanistične vede v času velikega vala raziskav in razprav o identitetah in subjektivaciji. Po tej poti sta še le postali sodobna humanistična pojma, ki skupaj s sorodnimi vzpostavljata koncept, in sicer koncept, ki je hibriden, brez jasne določitve, in ponuja možnosti zelo raznolikih rab, za katere pa se kljub temu predpostavlja, da kažejo na nekaj, kar sodi skupaj vsaj na način družinskega pojma. V tej raznolikosti, ki povezuje, ne kaže videti le razpuščenosti, ki je vstopila v nekdanje prostore akademske disciplinarnosti in znanstvene pozitivnosti. To, kar s problematično in negotovo uporabo nejasnih in spremenljivih pojmov vstopa v naše discipline, so soočenja, konflikti in protislovnost žive snovi, ki je ne skušamo več spraviti na en sam imenovalec. Zato naj za začetek le preprosto označim, da imam z drugačnostjo v mislih razlikovanje znotraj rodu z več vrstami, z drugostjo pa medsebojno soočenje in primerjanje med dvema vrstama istega rodu. Pri tem uporabljam rod in vrsto v logičnem pomenu, tako kot v stari aristotelovski logiki, ki sestavlja definicije iz *genus proximum* in *differentia specifica*.

Če je narod rod, različni narodi s slovenskim vred pa vrste tega rodu, vstopa v rod naroda in njegove vrste nekaj narojenega, kar sugerira tudi samo ime (tudi če uporabljamo tuji izraz nacija) – nekaj danega z rojstvom in skupaj z življenjem. Še več: sam izraz ne sugerira le, da se v narod rodimo, ampak se sami narodi rojevajo tako, kot se rojevajo živa bitja. Narodi so naravni proizvodi oziroma so kolektivna živa bitja prav toliko, kolikor je naravno, da posamezniki in posameznice vstopamo v pripadnost temu ali onemu narodu po narojeni, naravni poti. To, kar izraz sugerira, pa je ravno tisto staro in predhodno, kar je v uporabi odpadlo natančno takrat, ko so vprašanja o identiteti in subjektivaciji preplavila humanistiko: na začetku govorjenja o identiteti in drugosti, o subjektivaciji in drugačnosti je ugotovitev, da narod ni narojen, ampak narejen. Posledično to pomeni, da sta drugačnost in drugost narejeni konstrukciji, ne pa narojeni usojenosti. Vprašanje je, kako sta drugačnost in drugost nastali in kako sta narejeni, kako se prenamejata in spreminjata in zakaj, vprašanje torej je, kako se drugačnost in drugost proizvajata v posebni vrsti navidez narojene narejenosti slovenskega naroda – v kulturi oziroma literaturi. Pri tem me tokrat ne bo zanimal t. i. slovenski kulturni sindrom, o katerem sem že pisal, predvsem pa so pisali drugi pri nas (Rupel 1976), tako kot so razvili tudi generalno teorijo, po kateri zlasti pri srednjeevropskih narodih kultura in v njeni sredici umetnost prevzemata vlogo narodotvorne politične institucije (Hroch 1985). Obstoj sindroma bom privzel za izhodišče, ne da bi to tezo posebej dokazoval.

Drugost, s katero si narod izbira tiste druge narode, s katerimi se primerja in na ta način vzpostavlja in potrjuje lastno drugačnost, torej posebno razlikovalnost znotraj narodov, in lastno identiteto, je običajno nepriznani izvor narodove identitete. Če so narodi narejeni in ne narojeni, je njihova identiteta narejena po poti izbire drugosti kot ogledala, v katerem narod ugleda lastno drugačnost. Ta izbira drugosti pa hkrati napotuje na vprašanje o prvosti oziroma na vprašanje, ki bi se lahko napačno glasilo: kateri narod se je naredil prvi na način, da si je izbral lastno drugost in s tem proizvedel svojo identiteto, samobitnost in drugačnost? Pravim napačno vprašanje, ker takega prvopristopnika med narodi ne bomo mogli najti, čeprav bi se vrgli v raziskovanje angleškega prehoda iz sedemnajstega v osemnajsto stoletje s Shakespearjem vred ali pa v francosko sedemnajsto stoletje z Ludvikom Štirinajstim in njegovo Akademijo. Tisto, po čemer sprašuje vprašanje o prvosti med drugostmi, je sama logika razvrščanja, hierarhična matrica, ki vzpostavlja razmerja drugosti vedno v odnosu do neke prvosti: narodi so sprva vsi veljali za narojene, vendar se niso vsi rodili hkrati. Zdaj, ko vsi veljajo za narejene, to še vedno lahko pomeni, da niso bili narejeni vsi hkrati. Skratka, naroditi se kot narod ali pa narediti se za narod vedno pomeni, da so narodi že tu in da so urejeni v neko hierarhično sistemizacijo prvosti in drugosti, v lestvice, kamor se uvrščajo po točkah, ki jih utegnejo prejeti za oznanjene in priobčene lastne zmožnosti, predvsem pa po pomenu, ki ga utegnejo imeti za neko razsvetljensko zgodbo, ki jo hierarhija narodov uprizarja. O tem, da se narod (narojen ali narejen, ni važno) vzpostavlja, ko je pravilo človeštva kot hierarhije narodov že uveljavljeno, priča posebna slovenska zgodba, ki napotuje tako pogosto prav v humanističnih in literarnih vedah in njihovih zgodnjih pojavljanjih pri nas na ugotovitve, da smo za časom in prihajamo prepozno, da smo vedno v zaostanku; do trditev, da so naše prvosti same v resnici že drugosti, če ne celo zaostale in razpadajoče identitete kot take (na primer Avstrija oz. Avstro-Ogrska v odnosu do Anglije in Francije ali pa stara Jugoslavija z oznako »versajske tvorbe« in socialistična Jugoslavija kot dežela ekonomske in demokratične zaostalosti, okrepljene še

s komunistično samovlado, ki ni priznavala ničesar, kar bi bilo naprednejše od nje), in da bi morali ne glede na lastno majhnost suvereno postaviti za svojo drugost mnogo naprednejše in razvitejše zglede; in tja do težav z izbiranjem tiste drugosti, do katere smo mi sami v položaju prvosti, ker je to težavno spraviti v sklad s predpostavljeno »nekolonialno« identiteto nedolžnosti, ki ni nikdar zatirala nikogar drugega, ampak je bila sama zatirana in neupravičeno potisnjena v položaj podrejene drugosti. S tem pa smo že pri nekaterih konturah drugosti v slovenski kulturi in literaturi, vsaj v tisti devetnajstega in dvajsetega stoletja, vse do ustanovitve Republike Slovenije.

Celota narodov, do katere se vzpostavlja drugačnost slehernega med njimi, je značilna hierarhična struktura modernosti. To, kar pravi Marx za svoj splošni rezultat iz leta 1858 (da v družbeni produkciji svojega življenja stopajo ljudje v določene, nujne, od njihove volje neodvisne odnose), ne velja le za ljudi, ko jih proučujemo kot posameznike in posameznice, ampak tudi ko jih obravnavamo *en masse*, na primer kot narode. Naj so narodi nekaj narejenega ali nekaj narojenega (najverjetneje so zmes narejene konstrukcije in hibridne etničnosti), tisto, iz česar se naredijo v modernost, ni odvisno le od snovi, iz katere so zgrajeni. Ne naddoločajo namreč njihovega nastanka genetične prvine, uporabljene pri narodogradnji (*nation-building*), ampak so mreža vzajemnih odnosov, ki jo določa izbarantano stanje določenega naroda, postavljeno v razmerje z napredkom kot historičnim zakonom, ki ne deluje le kot vzrok, ampak predvsem kot smoter – zaključni vzrok (*causa finalis*) obstoja narodov in kot pravilo, po katerem se narodi naredijo, uveljavljajo, priznavajo in razvrščajo v hierarhiji. V tej hierarhiji se njihova identiteta, od kandidirane prenarejena v sprejeto, pretvori v posebnost oziroma drugačnost v odnosu do drugih. V ta proces se s strani naroda oz. njegovih govorcev in pogajalcev za »mesto med narodi« vključuje tudi povezan proces lastne drugačnosti v odnosu do drugih narodov, ta lastna drugačnost nikdar ni povsem enaka tisti drugačnosti, ki jo narekuje hierarhična lestvica narodov in priznana mreža njihovih medsebojnih razmerij. Ta drugačnost torej ni nič drugega kot lastna istovetnost – tisti del narodove identitete, ki si ga naj bi narodovi udje »vtisnili v srce« in ki ga hierarhična lestvica ne priznava ali ga napačno, vsekakor pristransko in nenaklonjeno vrednoti. Hierarhična razvrstitev poleg geografske soseščine izoblikuje tudi historično soseščino kot zbirko narodov, ki so v odnosu do poteka zgodovinskih dogodkov napredka in do smotra tega poteka v približno enakem položaju. In ker je vsaka hierarhija izraz razpredene moči, so odnosi drugačnosti, pa tudi odnosi drugosti (v pomenu izbire tistega, ki ti je drugi), posredovani s prvostjo. Do narodov, ki jim pripada mesto prvosti v napredku, so vsi v razmerju in to razmerje je hrbtnica hierarhije. Tudi ta prvost, s katero je narod kot drugost v razmerju, pa je dinamična in mobilna, tako da hkrati s hierarhično nadrejenostjo in podrejenostjo izoblikuje prostor v smislu svetopisemskega načela o prvih in zadnjih.

Med narodi se vzpostavljata dva tipa razmerij: horizontalni in vertikalni. Horizontalna razvrstitev vzpostavlja take vrste primerjalna razmerja med narodi, iz katerih se proizvede drugačnost, z njo pa tudi identiteta in različnost, in priznava slehernemu narodu samobitnost in suverenost. Vendar horizontalna razvrstitev sama te suverenosti ne more proizvesti, ampak kriterije zanjo izdeluje vertikalna razvrstitev. Vertikalna razvrstitev postavlja narode v položaj drugosti do nekega smotra obstoja vseh narodov in s tem vzpostavlja njihovo medsebojno hierarhijo po kriteriju dosežene bližine smotru oziroma zmožnosti za približanje. Iz vertikalnih medsebojnih razmerij se proizvedeta drugost in prvost. Obe razvrstitvi delujeta skupno in ustvarjata mednarodno polje, v katerem narodi nastopajo

kot nacije – države. Lahko bi rekli, da je horizontalni pogled primerjave »herderjevski«, kjer ima vsak narod svojo posebno drugačnost, brez katere bi bila mednarodna celota človeštva osiromašena, medtem ko je vertikalni pogled »turgotovski« oziroma »comtovski«, kjer se vzpostavlja razmerje med civiliziranimi, barbarskimi in primitivnimi narodi. Poseben položaj imajo narodi, ki nimajo nacije – države, saj se morajo uveljaviti tako, da proizvedejo takó lastno »herderjevsko« drugačnost kot tudi take argumente za uvrstitev na hierarhično lestvico, ki jim odpirajo vrata do vzpostavitve lastne države, ko je njihova drugost in zapoznelost priznana od prvosti kot polnoletna. Izdelava tovrstnih drugačnosti in drugosti narodov brez nacije je zlasti v srednji in vzhodni Evropi, pa tudi drugod (na primer v Kataloniji in Baskiji), pripadla kulturi, umetnosti in še posebej literaturi. Ker je bila večina teh narodov del imperijev, v teh imperijih je imela podrejen in nepriznan nacionalni status, hkrati pa so ti imperiji na vertikalni osi zavzemali mesto zaostalih in barbarskih držav, so se ob »kulturnem sindromu«, s katerim institucije kulture, umetnosti in literature prevzemajo vlogo neobstoječih lastnih nacionalnih političnih državnih institucij, razvile še posebne oblike dojemanja lastne drugačnosti in drugosti, ki so se morale opredeljevati tudi do drugosti in drugačnosti imperialne nacije, ki je bila sicer tudi sama na neuglednem mestu nacionalne nedoletnosti, zaostalosti in barbarstva.

2 Vmesni narodi in drugotni imperiji v razdvojenosti

To zapleteno razvrščanje in primerjanje z izbiro protislovnih drugačnosti in drugosti, ki zajema še posebej narode v imperijih in mednacionalnih zvezah (habsburška monarhija oziroma Avstro-Ogrska, Turčija, carska Rusija in Sovjetska zveza, pa tudi prva in druga Jugoslavija, in danes Evropska unija), se dogaja na ozadju zahodne prvosti, do katere so tako imperialne nacije kot njihovi podvrženi narodi v podrejenem položaju, v ospredje pa potiska dvoumno razmerje med imperialno prvostjo in kolonizirano drugostjo. Še najboljše to vmesno območje med zahodnimi nacijami in kolonialnimi oz. zdaj postkolonialnimi nacijami označuje analiza ruske drugosti in drugačnosti, ki jo je izpeljal Yuri Lotman. V *Zgodovini in tipologiji ruske kulture* (Lotman 2002) kot posebnost poudarja paradoks: kar je bilo privzeto iz tujega, je postalo norma, domače pa je bilo potisnjeno v stran; in to dvakrat – prvič ob prevzemu krščanstva iz Bizanca in drugič ob pozahodnjemu oziroma modernizaciji. Ta dvakratna vloga absolutnega drugega (sam uporabljam izraz prvost) v razvoju ruske drugačnosti je sprožila protislovne tokove in sestavine. Po eni plati je bilo krščanstvo tako posvojeno, da je bilo pravoslavje prevedeno v izvirno domačo tvorbo, ki je bila s to posvojitvijo rešena pred rimsko in bizantinsko dekadenco, po drugi plati pa je stopilo v nasprotje z razsvetljskim projektom. V tem precepu je ruskost ruskega človeka dobila dvojno pomen-skost: bila je reprezentirana kot kvaliteta nepokvarjenega divjaka rousseaujevskega tipa in kot zlo divjaštva, ki preprečuje uspešno modernizacijo. Kot glede na Lotmanove analize trdi Madina Tlostanova, je nastala specifična identiteta, »utemeljena na razcepu med pretiranim kozmopolitansvom in prav tako pretiranim nacionalizmom.« (Tlostanova 2005: 21) Ta mejnost in vmesnost, razdvojenost in razcepljenost je svojevrstna, tudi če jo primerjamo z mnogo bolj obdelano postkolonialno situacijo.

Moja podmena je torej, da je treba drugost in drugačnost (odnos do hierarhične prvosti oziroma do absolutne drugosti in primerjanje z drugimi kot način proizvodnje lastne drugačnosti) v primeru slovenske kulturne, umetnostne in literarne zgodovine proučevati z naslonitvijo na analize drugotnih

evropskih imperijev in analize kulturnih določanj drugosti in drugačnosti pri neimperialnih narodih v teh imperijih. Naša drugotna imperija sta bila Avstrija in nato Avstro-Ogrska, potem pa pogojni imperij prve in druge Jugoslavije – pogojni zato, ker so v obeh Jugoslavijah ves čas potekali boji za premoč in prevlado, ki pa niso nikdar privedli do tega cilja, ampak do razpada. Drugost in drugačnost v kulturi, umetnosti in literaturi se da mapirati s pomočjo štirih sestavin: **drugosti**, kjer gre za odnos do prvosti (ta vključuje absolutnega drugega tako v pomenu nadrejenosti, kjer gre za tisti drugi narod, ob katerem nek narod meri svoje mesto v hierarhiji narodov, kot tudi v pomenu podrejenosti, kjer gre za tisti drugi narod, nad katerim se nek narod počuti v vlogi prvosti, vodnika in nadrejenega) in s tem za mesto, ki ga narod v lastni oceni zavzema v hierarhični lestvici narodov, in za mesto, ki mu ga odredajo drugi – predvsem absolutni nadrejeni drugi; **drugačnosti**, kjer gre za izbiro in produkcijo narodove specifične primerjalne drugačnosti kot temelja za vzpostavitev (kulturne) identitete, in za vsiljeno drugačnost, ki jo narodu pripisujejo drugi; **različne vloge** kulture, umetnosti in literature pri narodih brez države in pri nacijah, še zlasti v vmesnem evropskem prostoru med Turčijo in Rusijo na eni in zahodno Evropo na drugi strani z vpletenostjo v različne imperialne oziroma »nacionalne« povezave (carska Rusija, Sovjetska zveza, nemški Reich, otomanska Turčija, Avstro-Ogrska, Evropska unija, pa tudi »mali imperij« dvakratne Jugoslavije); **razdvojenosti** glede drugosti in drugačnosti kot posledice teh spreminjajočih se konstelacij vpisa na zemljevid. Ta razdvojenost pa ni pri vseh enaka in v slovenski kulturi, ki je tudi doživela konflikt med ljudskostjo in svetovljanstvom, nikdar ni za druge narode igrala vloge imperialnega središča. Primer take razdvojenosti je, da prav svetovljan Stritar najostreje zavrača vlogo evropskih sil na Balkanu v času bosanskega upora proti turškemu imperiju kot nebratoljubno in nekrščansko. Tak dvom izraža tudi Ivan Cankar, ostri nasprotnik Avstro-Ogrske, ki hkrati z željo po tem, da bi potonila v lastnem dreku, opozarja, da imamo z južno-slovanskimi narodi lahko skupno jugoslovansko politično formo, vendar smo kulturno bolj »avstro-ogrski« kot slovanski narod.

Pomen razdvojenosti v kulturi, nad katero se v okviru slovenstva tarna že od same vzpostavitve identitete skozi drugost in drugačnost in zaradi katere je nastalo skozi čas neprešteto število pozivov k enotnosti, spravi in slogi, je torej v tem, da se nad razdvojenostjo tarna in se jo skuša s presežno ponudbo ali dejanjem, ki prihaja iz krogov kulture (običajno pa kar književnosti), preseči, medtem ko se jo za nazaj prikazuje kot nekaj, po čemer bi se morali že zdaj ravnati. Protislovnost te načrtovane enotnosti je vseskozi v tem, da so tisti, ki ne pristajajo na ponujen model sprave, že vnaprej izločeni iz nje kot tisti del naroda, ki si pripadnosti narodu ne zasluži in ga je treba iz naroda izločiti, da bi bila sloga mogoča. Ta notranja zgodba o razdvojenosti kaže v nasprotju s pripovedjo o drugosti in drugačnosti, da se narod in po oblikovanju lastne države celo nacija ne vidi v demokratični kulturi, ki je kultura razdvojenega soobstoja, v kateri se ne odloča, kdo ima prav, ampak se samo preštevajo glasovi. Agonizem, kot temu pravi tudi Chantal Mouffe (2015), je po tej podobi narodu tuj, vloga lastne države pa je v vzdrževanju brezrazcepne harmonije naroda. Taka samopodoba pa ravno prinaša vsakično razdvojenost, ki jo različni vidiki različno kažejo – kot se jasno vidi, denimo, iz razdvojenih interpretacij referendumov o družinskem zakoniku, ki se strinjajo le v tem, da obstaja razdvojenost, in v tem, da bi jo bilo treba odpraviti ali preseči, in to po poti moralnih in etičnih vrednot. Ta povezanost etičnega in etničnega je še ena od trajnejših značilnosti, ki povzročata razdvojenost: kjer so ljudje poštene in delavni, zlo in lenoba še bolj bijeta v oči, sta tudi pogoj, da se

poštenost in delavnost jasno profilirata. Razdvojenost pa ima ob tej notranji razsežnosti tudi zunanjo: ravno ko se že zdi, da se je dežela s prebivalstvom vred dokončno nagnila na eno ali drugo stran evropske celine, se znova pojavita negotovost in dvom. Ne gre le za to, da obstojita dve strani, ki bi ustrezali starim pojmom zahodnjaštva in narodništva, ampak za to, da je prehodnost med njima kljub navzven vidnim velikim razlikam lahko tudi hipna (v kulturni srenji ali v javnem mnenju), in da nobena ne pride do kake čiste pozicije, saj se v vsaki ohranja določena dvoumnost in prikriti ali odkriti dvom v usmeritev. Pri tem seveda ne gre za hkratni kompleks manjvrednosti in kompleks imperialnega poslanstva tako kot pri ruskem kulturnem sindromu, ampak (ob »notranji razcepljenosti naroda«, nad katero ves čas in vseprek odmeva tarnanje in jadikovanje) za izoblikovanje vsaj dveh, če ne celo večjega števila mogočih drugosti in drugačnosti, takih, ki bi bile zmožne v primeru novih sprememb v tektonskih razmerjih med »prvimi« nacijami omogočiti hiter prehod k novi izbiri, za vsak slučaj pripravljeni nekje na robu še hipec prej povsem prevladujoče. Kultura, pa tudi umetnost in književnost, v sodobnosti seveda niso več tisto, kar so bile v devetnajstem ali dvajsetem stoletju, suverena država je kulturnemu sindromu odvzela moč in pomen. Toda omogočanje izbire prvosti in drugosti, posledično pa tudi drugače zastavljene drugačnosti še vedno pripada kulturnemu polju – država lahko izdeluje le scenarije, pa še pri teh se nikoli ne ve, ali se ne bo zaletela v slepo ulico brez izbire prav takrat, ko bi bil zdrs v preobrat najbolj potreben. Kultura je polje produkcije alternativnih izbir zato, ker pri tej produkciji in v spopadih med alternativami, ki so, kot smo že povedali, tudi same dvoumne, hibridne in odprte na več strani, ohranja temeljno istovetnost, zaradi ohranjanja katere so te premene in zdrsi sploh smiselni: predvsem jezik kot izhodiščno istovetnost, ki danes ni več etnična legitimacija govorca, ampak državljanska. Depolitizacija politike same, kaj šele kulture, in moralizacija javne govorice omejujejo artikulacijsko zmožnost, vendar se umetniška kultura tem tendencam postavlja po robu s politizacijo, ki utegne priti do besede in do vidnosti le s točke etične indiference do alternativnih drugosti in drugačnosti, ki lahko vedno pridejo prav. To pa akterje in akterke sodobne umetniške kulture ohranja v položaju mejnih intelektualcev in intelektualk, umetnic in umetnikov, kakršni so bili ne glede na kasnejše povzdigovanje v kulturne heroje tudi vsi njihovi predhodniki in predhodnice.

3 Slovenski primer na kratko

Nič presenetljivega ni, da v času od prvih načrtov za izoblikovanje naroda iz etnične substance prebivalstva (Anton Tomaž Linhart) do izteka prve svetovne vojne Nemci nastopajo kot tisti prvi, do katerih se slovenstvo pojavlja kot drugost. Da je v devetnajstem stoletju središče evropske in svetovne kulture Pariz, se v slovenski kulturi, umetnosti in literaturi komajda kaj pozna, razen v obdobju napoleonske okupacije. Na hierarhični lestvici narodov so bili za nas merilo Nemci, mišljeni kot državotvorna avstrijska nacija. To ni bil kak veliki in oddaljeni prvi, ampak bližnji in sosedski prvi, ki se vidi v vlogi gospodarja in civilizatorja. Ta vloga je v podobah slovenske drugosti hkrati potrjena in izpodbijana. Že pri Linhartu, ki je kot zgodovinar v nemškem jeziku dokazoval obstoj nekega naroda brez utrjenega lastnega imena na nejasno zamejenem ozemlju, naletimo v obeh komedijah na gospodarje, ki so karikirano nesposobni, in hlapce in dekle, ki so večji, zviti in pošteni. Ta dvoumni odnos drugega do prvega in njegove prvosti je prisoten tudi v Levstikovem Martinu Krpanu, kjer se v zgledni in zato nagrajeni slovenski povesti soočata rousseaujevski nepokvarjeni

divjak in dekadentni pokvarjeni Dunaj. Še več, celo Stritar, ki se je zavzemal za bolj svetovljanski evropski pogled slovenstva, je v pesniškem odzivu na balkanske vstaje nad Evropo obupal. Ta dva, ki nastopata kot narodniški in zahodniški pol v tradicionalni zgodovini slovenske književnosti, sta imela še več skupnega. Levstik Brdavsca sicer ni neposredno označil za Turka, kar je takrat pomenilo nekrščjana, pa vendar so ga od samega začetka tako razumeli in brali – ne nazadnje tudi ilustratorji. Zato pa je Stritar borbe za osamosvojitve balkanskih narodov izrecno prikazal kot spopad krščanstva z nekrščanstvom, v katerem vlogo absolutnega drugega na negativni strani hierarhične lestvice narodov igrajo Turki. (Avstrijski) Nemci vse do izteka prve svetovne vojne ostajajo v slovenski kulturi prisotni kot tisti prvi, ki zaseda to mesto zgolj po nemarnem, Turki pa vztrajajo v vlogi barbarov, ki niso le civilizacijsko pod nami, ampak smo prav »Mi Slovenci!« tisti, ki branimo zahodno krščansko civilizacijo pred njimi. Ta mesijanska vloga pa se lahko zaradi dvoma v gospodarjeve zmožnosti gospodstva kaj hitro spreverne, tako kot se je sprevernila pri Cankarju. Pohlevni silak z meje Martin Krpan je postal ostareli in oslabeli, a uporni hlapec Jernej; kleni in mejno pošteni slovenski narod, ki priteče gospodarjem na pomoč, kadar je treba, je postal narod proletarec, torej narod, ki se ne more osvoboditi, ne da bi zahteval sesutje celotne strukture hierarhij med narodi; iz Turka je postal naš bližnji Jugoslovčan, iz Nemca pa avstrijski imperij, ki ga je treba pustiti, da se zaduši v lastnem dreku. Kot pa je preobrat v jugoslovansko smer pomenil politično odvrgitev od takrat (1913) še neporaženega prvega, je tudi takoj sledil ugovor »ilirizmu«, saj smo si južni Slovani, kot je povedal Cankar, »po krvi bratje, po jeziku vsaj bratrance – po kulturi, ki je sad večstoletne separatne vzgoje, pa smo si med seboj veliko bolj tuji, nego je tuj naš gorenjski kmet tirolskemu, ali pa goriški viničar furlanskemu.« (Cankar 1976: 97) Ta distanca, ki zavrača možnost vzpostavitve novega prvega v krogu jugoslovanskih narodov ali celo nastanek jugoslovanske nacije, je postala stalnica v odnosu slovenske kulture do jugoslovanske države kot politične, ne pa tudi kulturne skupnosti – lahko bi rekli, da od Cankarja do Zlobca, ki je sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja pogumno javno zavrnil šolska skupna jedra. Željo, da ne bi bili v novi državi do nikogar v razmerju drugosti, je odlično zadel predstavnik zmagovite srbske nacije polkovnik Milan Pribičević, ko je 23. decembra 1918 spregovoril na 38. seji prve slovenske Narodne vlade. Prisotni so verjetno pričakovali nadut nastop vojaškega poveljnika, ki je prišel oznaniti zavzetje dežele in podreditve drugi, še bolj zaostali monarhiji, a so bili ugodno presenečeni, saj so njegovemu izvajanju »sledili z odobravanjem vsi poverjeniki brez razlike in obljubili sodelovanje v njegovem smislu.« Pribičević jim je očitno natrosil, kar so radi slišali: jugoslovanstvo brez delanja razlik med narodi in pomembnejšo vlogo kulture od narodne pripadnosti v bodoči državi: »V tem oziru stavijo Jugoslovani na jugu in vzhodu države, zlasti Srbi, na Slovence, kot na najnaprednejši del jugoslovanskega naroda, velika pričakovanja.« Dinastijo Karađorđevićev je označil za razliko od propadlih imperijev Romanovih, Hohenzollernov in Habsburžanov za demokratične ljudske vladarje, Slovcem, ki so si bolj kot monarhije želeli demokratično republiko, pa razložil, da je treba upoštevati, da »Srbi, Mohamedanci in Hrvatje deloma še niso zreli za republiko, ker je med njimi v nekaterih krajih še večina analfabetna. To ljudstvo se ne more primerjati s Slovenci, kjer je politična izobrazba na visoki stopnji. Med tem neukim narodom bi se v slučaju republike utegnil razviti najneumnejši boljševizem, ki bi državi ne pustil priti do mira in reda.« Zakaj so bili prisotni z nagonom, ki je pomenil predajo oblasti v roke srbski monarhiji, zadovoljni, priča zapis iz razprave po

Pribičevičevem odhodu s seje, ko je Narodna vlada ugotovila, da morajo v novih okoliščinah razvijati medstrankarsko slogo, kajti »če bomo Slovenci složni, bomo igrali vodilno vlogo v državi« (vsi navedki v Ribnikar 1998: 210–212¹; Kreft 1994: 86).

Ta dvoumni in nič manj razdvojeni sporazum o medsebojnem nerazumevanju je vzdržal skozi obdobji obeh Jugoslavij in je bil dvakrat pokopan – enkrat leta 1941, ko je neobjokovano izginotje Jugoslavije rodilo dve med seboj povsem nezdržljivi projekciji, in drugič leta 1991 z razglasitvijo samostojnosti in neodvisnosti, ki je Slovenijo spet obrnila k Zahodu, k parlamentarni demokraciji in h kapitalizmu. V tem procesu je imelo posebno vlogo društvo slovenskih pisateljev, pa tudi književnost sama z vso alternativno in nacionalistično kulturo vred. A kot v potrdilo tezi o razdvojenosti je bilo treba le 25 let, da sta se s prvo krizo nezaupanje in dvom o prednostih Evropske unije, parlamentarne demokracije in kapitalizma znova raziskrila.

Literatura

- CANKAR, Ivan, 1976: Slovenci in Jugoslovani. Ivan Cankar: *Očiščenje in pomlajenje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 91–100.
- HROCH, Miroslav, 1985: *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among Smaller European Nations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KREFT, Lev, 1994: Cvetje v jeseni in novomeška pomlad. Lev Kreft: *Estetika in poslanstvo*. Ljubljana: Sophia. 80–93.
- LOTMAN, Yuri, 2002: *Istorija i Tipologija Russkoi Kul'turi*. Sankt Peterburg: Isskusstvo SPB.
- MOUFFE, Chantal, 2015: *Agonistika: Misliti svet politično*. Ljubljana: Maska.
- RIBNIKAR, Peter (ur.), 1998: *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921, 1. del: od 1. novembra 1918 do 26. februarja 1919*. Ljubljana: Arhiv Slovenije.
- RUPEL, Dimitrij, 1976: *Svobodne besede od Prešerna do Cankarja: sociološka študija o slovenskem leposlovju kot glasniku in pobudniku nacionalne osvoboditve v drugi polovici devetnajstega stoletja*. Koper: Lipa.
- TLOSTANOVA, Madina, 2005: *The Sublime of Globalization? Sketches on Transcultural Subjectivity and Aesthetics*. Moskva: URSS.

1 Zapisnik 38. seje, sicer dostopen kot vir v Arhivu Republike Slovenije – fond Deželne vlade za Slovenijo, je kot vsi ostali zapisniki izšel tudi v knjigi (Peter Ribnikar, 1998: *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921, 1. del: od 1. novembra 1918 do 26. februarja 1919*, 208–218). O političnih vidikih slovenske osamosvojitve v letu 1918 glej zlasti delo Jurija Perovška *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*, ki je izšlo pri založbi Modrijan leta 1998. Milan Pribičević je eden od bratov iz politične dinastije Pribičevićev. Leta 1918 ga je podpredsednik Narodnega Vijeća v Zagrebu in brat Svetozar Pirbičević postavil za vodjo vojaške misije srbske vojske v Zagrebu. Čeprav po karieri vojak, je veljal za umetniško dušo in je tudi napisal nekaj pripovednih del, po vojni pa je prehodil tudi pot od sovjetom in Leninu naklonjenega levičarja preko agrarne levice do fašistične Orjune.